
ЕКОЛОГІЯ МОВИ ТА ОСВІТНІ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МОВЦЯ

Білоконенко Л. А.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-619-5-2>

ВСТУП

У сучасній лінгвістиці та педагогіці все частіше порушують питання про потребу формування не просто мовно грамотної, а мовно відповідальної особистості, яка усвідомлює силу слова, здатна до толерантного діалогу й етичної комунікації. Ця обставина є особливо важливою в умовах сучасних суспільних трансформацій, зростання напруженості в публічному просторі, поширення мови ворожнечі, інформаційного тиску, цифрових ризиків. У цьому контексті школа відіграє ключову роль як соціальний інститут, що стверджує первинні мовні моделі, способи мовного реагування, норми поведінки в контактах з іншими людьми. І саме тому ідея мовної екосистеми освітнього простору постає як актуальна й потребує свого наукового витлумачення.

Мовна екосистема закладу освіти не обмежена комплексом мовних практик. Це складна будова, що охоплює всі рівні мовної взаємодії учнів, учителів, адміністрації, батьків, а також цифрове середовище (шкільні групи, чати, освітні платформи). У цьому докiллі не лише функціонує мова, а й формується ставлення до слова, відбувається моделювання й оцінка етичних і неетичних мовних практик, віддзеркалюється культура взаємодії в суспільстві. Мова у школі не тільки об'єкт навчання (українська, іноземна, національних меншин), а щоденна соціальна поведінка, яка або підтримує екологічну комунікацію, або ж продукує мовну токсичність.

Поняття *екологія мови* запровадив Е. Хауген, і його метафорична номінація цього явища є підґрунтям для потрактування процесів взаємодії між будь-якою мовою та середовищем (суспільством), що використовує цю мову як один зі своїх кодів. Він зазначає, що мова є частиною екосистеми, у якій вона живе, змінюється під впливом різних факторів, як живе та еволюціонує будь-який організм¹.

¹ Haugen E.I. The Ecology of Language. Stanford, California: Stanford University Press, 1972. P. 325, 327.

Важливим етапом розбудови лінгвоекології в науковому полі стали праці, зосереджені на екології мовлення та мови в різних формах і сферах вияву², поміж якими й освітня³, адже екологізація освітнього процесу є складником процедури навчання й виховання учнів⁴. Тож лінгвоекологія відбиває важливу частину сучасних механізмів екологізації суспільної свідомості, дає змогу зберегти культурне розмаїття в біологічній багатобразності. І саме у шкільному віці закладають основи екології мови та формують мовну екологічну особистість. Учень не просто засвоює правила орфографії чи пунктуації. Здобувач освіти опановує моделі мовлення як норми соціального співіснування: як спілкуватися ввічливо, обирати правильний стиль мовлення, підтримувати словами інших у складних ситуаціях, запитувати, критикувати, висловлювати незгоду, розв'язувати конфлікти, налагоджувати міжособистісні контакти. У цьому плані школа проявляється не лише як середовище засвоєння мовної системи, а як простір толерантності, співчуття та взаємоповаги. Тому в закладі освіти треба закладати підвалини екологічного мовлення, яке буде не просто нормативним, а етично виваженим. У центрі цієї екосистеми має стояти образ *екологічного мовця*, який не лише знає мову, а відповідально послугується нею, з повагою до адресата, соціального контексту, культури мовлення. Такий мовець уміє вести конструктивний діалог.

Водночас мовна екосистема школи є відбиттям суспільного стану мовної культури. Якщо в суспільстві поширені токсичні мовні моделі, то вони виявляються й у школі. Якщо в соціальних мережах панує мова приниження, агресії, знецінення, то учні несуть ці практики до класу,

² Богуславська Л., Рагіна Ж., Репетун А. Лінгвоекологія мови медичної освіти як один із факторів становлення ідентичності іноземного фахівця медичної галузі. *Grail of Science*. 2023. № 27 (травень). С. 462–464. doi: 10.36074/grail-of-science.12.05.2023.074; Ключник Р. Соціально-політичний дискурс у контексті викладання англійської мови. *Alfred Nobel University Journal of Pedagogy and Psychology*. 2021. № 2. С. 201–211. doi: 10.32342/2522-4115-2021-2-22-23; Стежко Ю. Лінгвоекологія конструкцій публіцистичних текстів (аналіз наративних практик). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. №36 (75), ч. 1(2). С. 318–324. doi: 10.32782/2710-4656/2025.1.2/51.

³ Цвид-Гром О., Зелінська В. Лінгвоекологічний підхід в освітньому процесі в умовах сучасних викликів. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2025. № 212. С. 254–259. doi: 10.32782/2522-4077-2025-212-38.

⁴ Кучерук О., Магдич Т. Громадянська компетентність у методиці навчання української мови учнів старших класів. Житомир: ПП «Рута», 2022. 148 с.; Лукацька Я. Аналіз поняття «соціальна компетентність особистості» в українських та зарубіжних наукових працях. *Alfred Nobel University Journal of Pedagogy and Psychology*. 2021. № 1. С. 49–55. doi: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-6; Магдич Т. Формування мовної особистості учнів ліцею як громадян з розвинутою національномовною свідомістю як лінгводидактична проблема. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2020. № 1. С. 164–175. doi: 10.31494/2412-9208-2020-1-1-164-175; Пустовіт Н., Колонькова О., Пруцакова О., Тарасюк Г., Солобай Ю. Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи: монографія. Харків, 2016. 154 с.

у міжособистісні зв'язки. Особливу тривогу викликає факт, що сучасні діти перебувають у постійному інформаційному потоці, де частина контенту створена поза культурою мовної відповідальності. Мова блогерів, коментарі в соцмережах формують у дітей специфічний мовний вияв, що часто є емоційно надмірним, агресивним. Саме тому вкрай важливо, щоб школа вибудовувала простір відповідальної комунікації, де учні можуть усвідомлювати наслідки власних мовних дій, відчувати межу між свободою слова та мовною ворожнечею. Школа має створити умови, за яких учні сприймають мову як безпечний простір.

Отже, *екологія мови в освіті* – це педагогічний підхід, який спрямований на виховання у здобувачів освіти екологічного мовного мислення, заснованого на культурі мовлення, повазі до мовного різноманіття, етиці комунікації та усвідомленні соціальних наслідків власних мовленнєвих дій. У цьому разі ми говоримо про потребу в новому підході до екології мови, що поєднує мовну норму з мовною етикою, функціональність з емпатією, знання з комунікативною відповідальністю. Врешті-решт можемо акцентувати, що сучасна школа повинна бути надійною мовною екосистемою, що плекає екологічного мовця, відкриває нові шляхи для інтеграції екології мови в освітній процес.

Метою дослідження є аналіз екосистеми мови, зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на формування екологічного мовця, та освітніх практик, здатних забезпечити розвиток суспільної свідомості учнів. *Завдання:* визначити складники мовної екосистеми сучасної освітньої сфери, схарактеризувати ознаки екологічного мовця, проаналізувати зовнішні впливи, що ускладнюють екологізацію мови у школі, запропонувати педагогічні підходи та практики, спрямовані на створення безпечного й етичного мовного простору в закладі освіти, обґрунтувати доцільність інтеграції екології мови в різні освітні галузі.

Методологічну основу праці становлять системний, антропоцентричний, комунікативно-прагматичний, ціннісно орієнтований, еколінгвістичний підходи, а також метод прогнозування.

1. Мовна екосистема закладу освіти та її компоненти

Сучасна школа вже давно не є лише середовищем передачі знань. Вона трансформується у складну соціокультурну систему, яка впливає на всі рівні розвитку дитини – інтелектуальний, емоційний, моральний, комунікативний. Питання відповідального екологічного мовлення набуває ключового значення в умовах утілення концептуальних засад НУШ, поміж ключових компетентностей яких унаочнене спілкування державною (рідною) мовою, що передбачає «здатність реагувати мовними засобами

на повний спектр соціальних і культурних явищ <...> усвідомлення ролі ефективного спілкування»⁵.

У такому просторі мова викреслюється як інструмент вироблення нового соціального досвіду та виховання цінностей⁶, саме тому в науковому полі дедалі частіше акцентують поняття *екосистема освіти*⁷ й *екосистема мови*⁸.

Мовну екосистему закладу освіти бачимо як комплекс мовних практик, мовної політики, комунікативної культури, етичних норм, стилів мовлення; як мовне середовище, що забезпечує екологічну рівновагу в освітньому просторі. Українську школу сприймаємо як сферу, де мова й функціонує, і наповнюється важливим соціальним змістом. У цій екосистемі увиразнений рівень поваги між учасниками освітнього процесу, відсутня мовна агресія, високий ступінь підтримки кожної особи, є готовність до діалогу й емпатії.

Усередині мовної екосистеми школи вирізняємо **ключові компоненти**, що впливають на учнів та їхню здатність бути екологічними мовцями:

1) мова викладання й позаурочного спілкування. Мова, якою вивчають шкільні предмети, є не лише інструментом навчання. Вона моделює стиль мислення, спосіб подання інформації, глибину рефлексії. Однак не менш важливою є мова під час позаурочних форм взаємодії дітей з іншими учасниками освітнього процесу у приміщеннях та на території суб'єкта освітньої діяльності. Це зазначене у проекті Закону «Про внесення змін до Закону України "Про освіту"», де підкреслена важливість створення українськомовного освітнього середовища в закладах освіти й акцентована цілісність екосистеми закладу освіти⁹. Держава наголошує: мова не лише вивчається, а й реально функціонує;

2) мовна політика у школі. Це сукупність формальних і неформальних правил, що визначають ставлення до мови в закладі освіти: яку мову підтримує адміністрація школи, чи є у школі культура мовної підтримки

⁵ Концепція «Нова українська школа». Портал НУШ. 2016, 27 жовтня. С. 11. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

⁶ Зикун Н. Зміни в екосистемі української мови: покоління війни (2014–2024). *Українська мова та культура в сучасному гуманітарному часпросторі: аспекти міжмовної комунікації та формування комунікативної компетентності сучасного фахівця* : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 21 лютого 2024 р. Ломжа-Ірпінь, 2024. С. 46–51; Корольов І. Природні й соціальні домінанти еколінгвістичного модусу. *Нова філологія*. 2023. № 91. С. 48–55. doi: 10.26661/2414-1135-2023-91-6.

⁷ Леонтєва І. Концептуальні засади екосистеми сучасної педагогічної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2023. № 39(1). С. 19–24. doi 10.28925/2311–2409.2023.393.

⁸ Ключко С. Синергетичне підґрунтя методології еколінгвістики як нової парадигми дослідження мови. *Нова філологія*. 2018. № 73. С. 71–75. doi: 10.26661/2414-1135/2018-73-11.

⁹ Проект Закону «Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо забезпечення створення українськомовного освітнього середовища в закладах освіти». URL <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44959>.

учнів, чи є правила ненасильницького мовлення, як реагують на мову ворожнечі, знецінення. Мовна політика закріплена законодавчо: мова у сфері освіти – українська, так говорить стаття 21 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»¹⁰. Проте мовна політика може бути і прихованою, вона проявляється у щоденних практиках спілкування. Наявність або відсутність прихованої мовної політики впливає на загальну мовну безпеку учасників освітнього процесу;

3) стиль мовлення педагогів. Учитель має бути взірцем екологічного мовця. Від того, як він ставить запитання, виказує зауваження, оцінює відповіді, коментує, залежить не лише мовна грамотність учнів, а і їхня самооцінка, довіра до себе й оточення. Якщо педагог демонструє мовну емпатію, толерантність, уміє визнавати свою помилку, спілкується з повагою, той й учень схильний до наслідування такої мовної моделі. І навпаки, мовна агресія, іронія, приниження, демонстративні вказівки формують токсичне мовне середовище;

4) мовні практики учнів. Це мовна поведінка в різних комунікативних ситуаціях: як учні висловлюють свої думки на уроці, обговорюють спільні завдання в групах, реагують на незгоду, помилки, авторитет, як переписуються в чатах, коментують дописи, спілкуються між собою. Мовні практики дітей – це дзеркало як суспільних впливів, так і внутрішнього шкільного середовища;

5) мовне середовище поза школою. Сьогодні учні не обмежені фізичним простором закладу освіти. Велика частина комунікації відбувається в цифровому середовищі (Viber, Telegram, WhatsApp, Twitter, Instagram, TikTok) Усе це теж є частиною мовної екосистеми суспільства, адже ці способи контактів продукують різні моделі спілкування, між ними й небезпечні (мовна агресія, приниження, токсичні жарти тощо), де порушують закони комунікативної культури, етичні норми, правила мови загалом, про що говорять дослідники¹¹. Водночас саме ця сфера може стати простором мовного розвитку, наприклад, якщо педагоги залучають учнів до обговорень таких виявів, ведення мовних блогів, прилюдних виступів, заохочують відповідальне публічне мовлення.

Тож мовна екосистема закладу освіти – це багатовимірна будова, у якій мова виконує не лише функцію комунікації, а й функцію соціалізації, ідентифікації, емоційної взаємодії. Її екологічний стан залежить від

¹⁰ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#top>.

¹¹ Лисиченко Л., Богданова І., Промська А. Екологія мови – запорука сталого розвитку українського суспільства. *Техногенно-екологічна безпека: наук.-техн. журн.* Харків: НУЦЗ України, 2020. Вип. 8 (2). С. 55–59. doi: 10.5281/zenodo.4300771.

гармонійної взаємодії всіх компонентів. Будь-який мовний дисбаланс – агресія, дискримінація, мовна байдужість – може порушити цю екосистему, створити простір мовної небезпеки. Саме тому вкрай важливо, щоби педагогічна спільнота усвідомлювала, що формування екологічного мовця є не лише справою вчителя мови, а завданням усього шкільного колективу.

2. Ознаки екологічного мовця

Науковці порушують питання щодо критеріїв, за якими можна було б ідентифікувати комунікацію як екологічну чи неекологічну, корелювати її задля досягнення комунікативних цілей у спілкуванні в різних сферах чи дискурсах¹². Дослідники суголосні в тому, що *екологічний мовець*, перш за все, це етично відповідальна, толерантна, свідомо особа, яка має навички ненасильницького спілкування, мовну обачність, повагу до інших мов і форм мовлення, уміє розпізнавати мовну агресію й уникати її. У контексті мовної екології, яка все активніше входить у педагогічний дискурс, постає потреба потрактування цього поняття як такого, що поєднує соціальні, лінгвістичні, етичні й комунікативні аспекти мовленнєвої поведінки людини. Якщо традиційна система навчання мови зосереджена на правильності мовлення, володінні законами орфографії, пунктуації, стилістики тощо, то екологія мови пропонує ширший підхід, що містить також моральний, емоційний і культурний виміри мовної діяльності.

Екологічний (відповідальний) мовець – це суб'єкт мовленнєвої діяльності, який має високий рівень мовної рефлексії, дотримується етичних і комунікативних норм, усвідомлює соціальний вплив мови, прагне до злагодженої комунікації, демонструє міжмовну повагу, здійснює мовний вибір за принципом громадянського обов'язку. Важливі *рис*и *екологічного мовця* бачимо такими:

1) уміння вести ненасильницький діалог, тобто мовець контактує з іншими особами без приниження, знецінення адресата. Це не означає, що він уникає суперечок чи конфліктів, але вміє висловлювати думки чітко й неагресивно, відстоює свою позицію без тиску на іншу сторону. Екологічний мовець здатний уважно слухати співрозмовника, критикує конструктивно, а не зневажливо, не нав'язує свої думки, не маніпулює інформацією, не звинувачує.

¹² Киселюк Н., Яновець А. Аналіз комунікації крізь призму емотивної еколінгвістики (на матеріалі сучасного англомовного дискурсу). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного ун-ту імені Івана Франка*. 2023. Вип. 60. Т. 5. С. 23–28. doi: 10.24919/2308-4863/60-5-5; Киселюк Н. Екологічні та емоційні аспекти етичних норм комунікації в англомовному дискурсі. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Філологія*. 2019. Вип. 5. С. 32–34. doi: 10.25264/2519-2558-2019-5(73)-32-34.

Ці навички важливі у шкільному середовищі, де мовлення дітей часто є інструментом конкуренції, самоствердження, приниження інших¹³. Підлітковий період є етапом активного становлення ідентичності, соціальної ролі та авторитету. У дітей з'являється бажання вирізнитися, показати себе кращими в очах інших, і мова є швидким способом це зробити. Наприклад, відкрите приниження: *Ти тупий, чи що?; Та хто тебе питає взагалі?;* образливі жарти та іронія: *Та ти в нашому класі самий розумний; Ну звісно, ти ж наша відмінниця;* соціальне цькування: *Не сідай з нею, вона якась дивна; Та він бідний, що з нього взяти;* агресивне оцінювання: *У тебе найтупіша відповідь; Я б на твоєму місці взагалі не відкривав рота;* тиск через публічне порівняння: *От я вже давно все зробила!; От Сергій нормальний, а з тобою лише проблеми;* примус, шантаж у комунікації: *Ти маєш погодитися. Бо я сказав!; Не хочеш – значить, ти проти нас* – усе це є інструментами демонстрації вищості. Школярі часто не усвідомлюють силу своїх слів. Вони не вміють висловлювати незгоду без конфлікту, жартувати без образ, підтримувати без зверхності. Відтворюють не найкращі мовні моделі із сімейних стосунків, цифрового контенту, соціальних мереж. Школа також виробляє непряму систему змагань: оцінки, порівняння, статус успішного учня, боротьба за увагу вчителя або авторитет серед однолітків, що породжує мовне знецінення інших, агресію, самопіяр.

Учителям доводиться працювати з цими проявами. Вони встановлюють мовні правила у класі (не глузувати, не принижувати, не зловживати сарказмом, не агресувати), на уроках обговорюють закони мовної етики, показують власним прикладом, як аргументувати без тиску, чути співрозмовника, зупиняти зневажливе мовлення з боку інших. Школяр має розуміти, що іронія чи гумор, що ґрунтуються на слабкостях адресата, не є нормою. Педагог створює простір здорового екологічного мовлення, заохочує висловлення думок без страху бути висміяним, підтримує учнів, які невпевнені в собі, обговорює мовні конфлікти. У цьому плані ненасильницький стиль комунікації є однією з головних ознак високої мовної екологічності;

2) мовна обачність. Екологічний мовець усвідомлює, коли, де, як і кому можна щось сказати, а за яких умов краще мовчати або сформулювати думку інакше. Це вміння відчувати доречність, контекст, реакції співрозмовника. Мовна обачність виявляється у вмінні добирати лексику залежно від ситуації (офіційне чи неофіційне мовлення), дотриманні норм

¹³ Поліщук Г. В. Булінг як сучасна соціально-педагогічна проблема: причини виникнення і шляхи подолання. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Вип. 8 (164). С. 91–95.

етикету (привітання, звертання, вибачення, подяка тощо), запобіганні непорозумінням або конфлікту через необережне слово, у відмові від мовних кліше, які можуть образити.

Мовна обачність школяра визначає, наскільки усвідомлено, етично та відповідально учень використовує слово в різних ситуаціях. У площині мовної екології це поняття стосується не лише мовних норм чи стилю викладу, а впливу мовлення на іншу людину, на мовне середовище в класі, на загальну атмосферу спілкування. Це вміння подумати перед тим, як щось сказати, зважити емоційну силу слів, передбачити реакцію співрозмовника, обирати доречну лексику і тон, залежно від ситуації, утримуватися від слів, які можуть образити (*Це складно, пропоную подумати разом; Можу пояснити інакше, бо бачу, що тобі складно; Маю ідею щодо ... а що ти думаєш?*). З позиції лінгвоекології мовна остоорога запобігає агресії, розсудливий мовець не скаже зайвого зі зла, не повторюватиме токсичні фрази. Екологічне мовлення не руйнує «Я» іншого, не зачіпає чужу гідність. Коли є делікатний контакт, то у класі менше напруги й більше довіри.

Обачне мовлення трактуємо як соціально відповідальну дію. Це екологічна гальмівна система, що дає змогу говорити не тільки правильно, а й гуманно. Вона формує навички комунікативної емпатії, яка потрібна не лише у класі, а й у майбутньому дорослому житті, у суспільстві, де слово має бути надійним містком між людьми, а не прірвою;

3) повага до інших мов і форм мовлення. Екологія мови передбачає толерантне ставлення до різноманіття мовного простору. У полікультурному суспільстві екологічний мовець розуміє, що мови меншості мають право на існування і підтримку, суржик або діалект є явищем, що відображає мовну динаміку й культурний досвід, а акцент, мовну помилку чи неідеальну вимову не можна сприймати як привід для висміювання або дискримінації.

Екологія мови захищає мовне розмаїття. Так само як біоекологія захищає різні види живих істот, екологія мови підтримує існування різних мов і мовних варіантів. Повага до мовної іншості знижує рівень конфліктності. У класі, де визнають і приймають мовне різноманіття, менше приниження й більше порозуміння. Повага до іншого мовлення – це й вміння слухати, розуміти, не засуджувати за акцент чи спосіб подання інформації. Це й основа недискримінаційної освіти, адже у школі діти можуть бути носіями різних форм мовлення (мігранти, внутрішньо переміщені особи, білінгви). Якщо немає поваги до їхнього мовлення (*Говори нормально!; А це взагалі українська?*), вони взагалі перестають контактувати, втрачають мотивацію, мовну впевненість, а з часом і бажання навчатися. Повага до інших мов і форм мовлення адресата не нав'язує якусь «правильну» мову, а виробляє відкритість і готовність до діалогу;

4) чутливість до мовної токсичності. Це вміння розпізнати маніпуляцію, глузування, мову ворожнечі, аби не підхоплювати агресивні мовні патерни, зберігати гідність і рівновагу в комунікації навіть під тиском, не поширювати деструктивні емоції. Учень, який вміє сказати: *Це звучить образливо. Можеш сказати це по-іншому?; Я не хочу брати участь у такому обговоренні* демонструє мовну стійкість, що є важливою ознакою екологічних мовних дій;

5) здатність співпереживати, ураховувати емоційний стан адресата. Ця риса екологічного мовця – спромога адаптувати своє мовлення так, щоби не посилити негативний стан співрозмовника, а підтримати, допомогти. У контексті мовної екології відповідальне мовлення вимагає від школяра думати: *А як ця фраза буде сприйнята?*, утриматися від жарту, який може образити, сказати щось позитивне замість критичного. Школа є простором емоційної вразливості, де діти перебувають у стані постійного оцінювання, порівняння, тиску й адаптації до колективу. Через це вони емоційно вразливі, часто приховують свій стан, можуть здаватися агресивними чи мовчазними. Емпатійне мовлення учасників освітнього процесу має бути основою спокійного середовища. Якщо учень уміє розпізнавати емоції і використовує мову для підтримки, а не для тиску чи самоствердження, він сам стає джерелом психологічного комфорту. Це знижує конфліктність у класі, покращує групову динаміку, формує відчуття прийняття навіть у найслабшого учня (*Хочеш, допоможемо з підготовкою до уроку?; Якщо щось не так – скажи; Можеш зараз не відповідати, якщо ти не готовий, ми почекаємо*). Така мовна поведінка й учнів, і вчителів демонструє емоційну уважність до інших. Здатність співпереживати, зважати на емоційний стан співрозмовника демонструє свідомого мовця, який використовує мову не для домінування, а для створення простору поваги, підтримки та людяності;

6) уміння аналізувати власне мовлення. Рефлексивність, тобто здатність усвідомлювати, як саме людина говорить, яку реакцію викликає її мовлення в інших і чи не порушує мовну, психологічну чи етичну безпеку адресата. Чому це важливо саме у школі? Бо учні не завжди помічають, що говорять з агресією, адже багато мовних форм агресії замасковані під жарт, іронію, оцінку, тому дитина може не відразу усвідомити, що образила іншого. Рефлексія мовлення передбачає, що мовець відчуває межу між дотепністю й приниженням, може вчасно зупинитися й перепросити, змінити спосіб подання думки. Уміння помітити власну помилку сприяє не лише академічній грамотності, а й усвідомленому контролю за мовою як інструментом впливу. У такого школяра рефлексивне (екологічне) мовлення припускає фрази на зразок: *Я маю іншу думку, і поясню тобі*

чому; *Це справді складно, я теж довго не розумів; Можу подумати над цим ще.* Така реакція демонструє внутрішню мовну роботу, що потребує розвитку критичного мислення. Мовна рефлексія у площині екології мови зменшує токсичність у класі, не провокує конфлікти, а навчає помічати силу слова не тоді, коли воно вразило когось, а коли підтримало, надихнуло. Це підсилює мовну емпатію та етику. Учень вчиться бути чесним із собою: *Чи я сказав це із добром?, Чи ця фраза могла принизити?, Чи я поводжуся з повагою?*

Екологічне мовлення починається з внутрішньої мовної роботи над собою. Учень, який аналізує свою мову, вміє виявити помилку, агресію чи недоречність, стає відповідальним, дорослим за якістю мовлення. Це ключова компетентність не лише у школі, а й у житті;

7) усвідомлення мови як інструменту національної ідентичності. В екології мовлення надзвичайно важливо, щоб мовець усвідомлював не лише комунікативну функцію мови, а і її ціннісну, символічну й націєтворчу роль. Для українського суспільства, яке перебуває у стані боротьби за власну державність і культурну суб'єктність, мова є інструментом виживання, самоідентифікації, опору. Саме тому в екологічному підході до мовлення школярів особливої ваги набуває процес формування глибокого розуміння мови як основи національної єдності й міжособистісного порозуміння.

Екологічний мовець визнає, що українська мова – це не лише засіб подання інформації. Це культурний код, носій історичної пам'яті, духовного досвіду та спільної ментальності народу. Для школяра розуміння цього стає першим кроком до відповідального, свідомого ставлення до слова. У контексті мовної екології це означає, що мовець не обеззартнює власну мову через вплив моди, попкультури чи побутовий тиск, а пишається її унікальністю, мелодикою, силою й розуміє, що українська мова не нав'язана ззовні, а своя, внутрішня, глибока. Школяр, який сприймає мову як частину себе і своєї країни, не дозволить собі мовної агресії, нехтування нормами, засмічення мови.

Шкільний колектив є моделлю суспільства, де мова виконує ще одну життєво важливу функцію: створює простір для порозуміння між різними людьми. Це обіймає здатність слухати і бути почутим, вміння запитувати, не звинувачувати, відкритість до тих, хто говорить інакше (із помилками, з акцентом). Саме така мова, діалогу, поваги й готовності до взаємодії, є мовно-екологічною. У ній немає місця знеціненню, мовній дискримінації чи мовній агресії. Усвідомлення цього факту дає змогу школярам поглиблювати мовну ідентичність, коли учні не просто говорять українською, а відчують її як складник свого «Я», частину

приналежності до української культури, історії, народу. Школяр починає ставитись до слова як до соціального інструменту, що може об'єднати або зруйнувати – усе залежить від того, як його використовують.

Екологічний мовець, який поважає свою мову, починає з більшою повагою ставитися й до мов інших народів, бо розуміє їхню цінність для інших людей;

8) опанування гармонією вербального й невербального спілкування.

Екологічне мовлення враховує й невербальні засоби, адже справжнє спілкування – це цілісний процес, у якому тон, міміка, жести, погляд, постава передають не менше інформації, ніж самі слова. Невербальні засоби можуть зруйнувати смисл сказаного, навіть якщо мовець говорить правильні слова, але зі зневажливою інтонацією, відвертається, іронічно усміхається, що знецінює вербальне повідомлення й перетворює його на нещире або навіть агресивне. Невербальні засоби можуть бути інструментом мовної агресії, бо без жодного слова людина здатна проігнорувати, презирливо всміхнутись, зіпсувавши настрій, відверто демонструвати неприйняття через позу, відстань тощо. Відповідальний мовець усвідомлює, що позамовні вияви повинні бути індикатором щирості.

Найперше екологічними (безпечними, поважними та гуманними) мають бути невербальні знаки вчителя, і про це говорять дослідники¹⁴. Позамовні знаки діти зчитують ще до того, як учитель щось скаже, бо учень сприймає його погляд, тон, міміку, позу. Зневажливий вираз обличчя, зітхання, підняті брови, схрещені руки, значна дистанція з дитиною знецінюють навіть схвальні слова: педагог говорить нібито приязно, але невербаліка демонструє зовсім інші почуття.

Вчительська неекологічна невербаліка формує небезпеку в класі. Якщо вчитель гримає дверима, підвищує тон, ігнорує учнівський погляд, це створює атмосферу страху, тривоги, недовіри. Екологічні знаки, навпаки, дають відчуття прийняття, дозволу на висловлення, підтримки, упевненості. Невербальні вияви педагога можуть стимулювати або затримати розвиток дитини. Учень відчуває, коли вчитель спілкується з ним з бажанням чи через примус, дивиться з інтересом чи з осудом, реагує рухами тіла відкрито або напружено. Учні наслідують учителя, його комунікативну поведінку навіть несвідомо. Якщо педагог показує, як позамовні знаки посилюють емоційну насиченість слова, його виразність і силу, як ці елементи можуть употужнити психологічно агресивне,

¹⁴ Вітюк В. Невербальна комунікація у майбутній професійній діяльності вчителя нової української школи. *Acta Paedagogica Volyniensis*. 2024. № 5. С. 34–38. doi: 10.32782/apv/2024.5.5.

негативне ставлення до людини, то школярі переносять це в контакти між собою.

Учні активно послуговуються невербальними знаками. Погляди, жести, міміка, мовчання є носіями змісту у шкільному середовищі. Діти виявляють соціальну обережність і самозахист, бо висловлення думки вголос може бути ризиком, бо можуть висміяти, неправильно зрозуміти. А от погляд, жест, міміка безпечніші, вони дають змогу передати зміст без зайвого «шуму». У підлітковому віці є сильна потреба у груповій ідентичності. Невербальні коди формують комунікацію зрозумілу лише учасникам певної групи. Позамовні знаки легше виражають емоції, які важко назвати чи які не хочуть озвучити. За сказане дорослі можуть зробити зауваження або й покарати, а про не висловлене ніхто не знає. До того ж учні звикли до емодзі, GIF-зображень, реакцій без слів. Це змінює їхню офлайн-комунікацію, наближає до візуального, жестового формату.

Говорити про екологічного мовця без уваги до гармонії вербального й невербального спілкування ми не можемо. Екологічна невербаліка педагога – це турбота, делікатність, етичність і гарантія мовної безпеки кожної дитини. Екологічна невербаліка учня – це основа безпечного співіснування в екосистемі закладу освіти. Як зазначає Н. Голуб, на всіх рівнях спілкування у школі має бути відверта демонстрація намірів, доброзичливе ставлення один до одного¹⁵.

Отже, екологічний мовець – це відповідальний мовець, людина, яка мислить етично, говорить обережно, чує іншого й не зловживає словом. Це особистість, яка осягає мову як відповідальність, а не лише як інструмент самовираження. Виховання такого мовця не може бути разовою дією, це тривалий процес, що потребує злагодженої роботи всієї шкільної спільноти: учителів, адміністрації та самих учнів. Екологічні мовці здатні вибудовувати освітнє середовище без агресії й токсичності, де слово сприймають як простір для діалогу, співпраці та емпатії.

3. Зовнішні виклики мовній екосистемі в сучасній школі

Екологія мови в закладі освіти постає під впливом не лише внутрішніх, а й зовнішніх факторів. Якщо суспільство толерує мову ворожнечі, то ця модель укорінюється у шкільному середовищі. Особливо це помітно в кризові періоди, коли зростає агресія в публічному дискурсі й емоційне напруження переносять у шкільне життя. Нове суспільно-політичне поле

¹⁵ Голуб Н. Б. Учитель і учні як творці й учасники педагогічного спілкування. *Педагогічні науки*. 2007. № 46. С. 64–69.

окреслює інші мовні звички, стилі, норми, теми, способи вираження для учнів і вчителів через певні виклики:

1) мова соціальних мереж і масової культури. Мовна поведінка учнів, на жаль, усе менше формується у школі і все більше в зовнішньому цифровому середовищі. Саме там вони чують, читають і беруть до уваги нові слова, мовні конструкції, переймають стилі спілкування, часто грубі, іронічні або зверхні, копіюють інтонації, жести, навіть міміку інтернет-інфлюенсерів. Проблема полягає в тому, що далеко не весь контент є мовно-етичним або конструктивним, часто просувають мовні шаблони зверхності, маніпуляції, іронічного знецінення, зникає орієнтація на літературну норму як на авторитет. Школа опиняється перед викликом: як викристалізувати екологічну мовну культуру в умовах мовної перенасиченості й відсутності зовнішніх екологічних фільтрів.

Соціальні мережі є простором для неформального мовлення. Платформи Facebook, Twitter, Instagram, WhatsApp, TikTok, Telegram, YouTube – це медіасередовище, де учень перебуває із задоволенням. Там панує швидке мовлення, узвичаєні емоційні, імпульсивні, нерідко необдумані, реакції (*Це був тотальний крінж; Вона просто зловила хайп; мемний урок, зашкварна поведінка, флексити знаннями; Зараз буде тупо рознос; Я не потягнув цей вайб; Мене тригерить це слово*). Діти звикають до того, що можна говорити, порушуючи мовні норми, і не думати про наслідки, головне – оригінально виявити свою позицію. Цей стиль переходить і в шкільне життя, у спілкування на перервах, у чати класу, іноді навіть у контакти на уроках.

Масова культура орієнтована на широку аудиторію, швидку комунікацію, емоційність і доступність, а не на суворі мовні закони чи академічні стандарти. Пояснення цьому факту бачимо у площині певних баз вияву. Принцип близькості до споживача вимагає бути товариським для кожного. Для цього потрібна зрозуміла мова, складні терміни і книжні конструкції небажані, ефект досягається не правильністю, а дотепністю й емоцією (говорити «як у житті»). Принцип неформальності має на увазі, що глядачі чи слухачі довіряють тим, хто звучить щиро, просто, тому блогери використовують загальнозживану і розмовну лексику, жаргонізми, вульгаризми, стилістично марковані слова. Масова культура відбиває живе мовне середовище, апелює до емоцій, а не до логіки, тож точність поступається експресивності. Завдяки постійній присутності в інформаційному полі мова масової культури дістається повсякденних контактів дітей і дорослих, і це, безперечно, відбивається на екосистемі школи;

2) політичний і суспільний дискурс. Політичні промови, телевізійні токшоу, публічні виступи формують домінантні риторичні стратегії,

які учні несвідомо засвоюють. Сучасний публічний простір часто характеризується агресивною стилістикою, емоційною поляризацією, закличками, гаслами, метафорами боротьби, зневажливим ставленням до інших. У суспільному дискурсі ці мовні моделі мають підтримку в соціальних мережах, на інформаційних платформах, звідки поширюються в заклади освіти.

Наслідки такого впливу можуть бути як позитивними, так і проблемними. З одного боку, школярі засвоюють нову лексику, розширюють світогляд, виявляють мовну активність і соціальну позицію. З іншого, разом із термінами та фактами вони переймають агресивні шаблони висловлення, нетерпимість до чужої думки, звичку до мови конфлікту замість діалогу.

Публічна агресія, грубість політиків у телеефірах, соцмережах можуть бути поганим прикладом для наслідування: сарказм, маніпуляція, глузування стають для школярів ознакою сили, упевненості. Ці моделі входять у шкільну комунікацію і стають частиною мови конфліктів між учнями, формою знецінення авторитету вчителя, стилем групового тиску. Унаслідок діти втрачають орієнтацію на мовну повагу, обережність, конструктивне подання думки, тобто на основи мовної екології. Наприклад, у виступах політиків чи військових чуємо фрази: *Це зрада!; Ти або з нами, або проти нас; Це повний провал!; Ці люди нічого не варті; Знищити ворога! Тримати оборону!; Вони – наші вороги; Це сміття суспільства*, які в мовленні школярів трансформуються у фрази: *Ти не з нами – зрадник!; У тебе відповідь як завжди – повний провал!; Наш клас бойовий, а вони – слабаки; Цей учень – тягар для всіх*. Або в соціальних мережах, коментарях, фейкових новинах почуті висловлення: *Треба всіх таких гнати!; Усі вчителі працюють заради зарплат і канікул діти відтворюють у варіанті: Та вигнати його з класу, він всіх дратує!; А ви що – не заради грошей сюди прийшли?* (до вчителя – Л.Б.). Як бачимо, публічна промова наповнена експресивними формулами, які легко запам'ятати. Школярі, не відчувачи контексту, переносять подібні вислови у спілкування, повторюють як ефектні кліше, адже вони звучать яскраво і здаються переконливими. Проте ці моделі не враховують емоційного стану іншої особи, логіки діалогу чи етичності вислову, і тому шкодять екології учнівського мовлення.

Суспільний дискурс, якщо він культивує жарти на межі фолу, мову ворожнечі, тролінгу, викликає зовнішній мовний тиск на школу, де учитель змушений бути не лише педагогом, а ще й коректором чужого мовлення. У такому контексті завданням вчителя є усвідомлення риторичних впливів середовища задля пояснення учням, як розрізняти конструктивне й деструктивне мовлення. Це складне завдання, тож шкільна екологія мови

повинна не просто протидіяти руйнівним моделям ззовні, а передбачати роздуми щодо публічного дискурсу. Екологічний мовець уміє думати над змістом, формою прилюдного слова, і школа є фільтром між публічним тиском і особистою відповідальністю кожного;

3) мова війни як чинник емоційної напруги. Від 2022 року в інформаційному просторі України активно функціонує мовлення воєнного часу (напр., сьогодні актуальним є питання про соціальні комунікації в період війни¹⁶). Учні й учителі не лише бачать, а й переживають емоційно важкі події, які знаходять вихід у мові: підвищена емоційність у спілкуванні, нетерпимість до думки іншого, часте використання мови ворожнечі як реакції на страх або біль.

Мова війни, насичена емоційно напруженими словами, метафорами боротьби, гаслами, військовою лексикою та риторикою протистояння, впливає на мовне середовище школи. Учні та вчителі щодня стикаються з новинами, повідомленнями та публічними висловленнями, що передають страх, біль, гнів, героїзацію втрат і ненависть до ворога. Такий інформаційний фон формує загальне емоційно-психологічне напруження в освітньому процесі, підсилює тривожність, спричиняє зниження рівня емпатії, збільшує схильність до конфліктного й агресивного мовлення. У класі це може проявлятися в нетерпимості до однокласників, різких реакціях, іронії чи замовчуванні емоцій.

Приклади мови війни учні можуть переймати із загального інформаційного простору (новини, соцмережі, кіно, публічна риторика) та відтворювати у шкільному середовищі, навіть поза темами війни: мілітаризована лексика в побутовому спілкуванні: *Пішов у наступ!*; *Знищив на уроці!*; *Зробив контрольну як удар дрона!*; *Отримав низький бал і попав під обстріл!*, коли воєнну термінологію використовують метафорично для опису звичних шкільних ситуацій; мова протистояння: *Ми з нашим класом тримаємо оборону!*; *Сьогодні буде битва за контрольну!*; *Не здайся – стій до кінця!* з логікою «ворог – свої», «фронт – тил», «атака – захист» навіть у навчальному процесі; псевдогероїзація учнівських дій: *Я – босць свого класу*; *Наш клас – сильний батальйон*; *Урок виживання на алгебрі*, де воєнні метафори мають ефект героїчного подвигу в побутових ситуаціях, іноді із зайвим драматизмом; сленг війни (*Домашка прилетіла як ракета*) – емоційна реакція, що відтворює стиль новин; риторика ворожнечі або

¹⁶ Білоконенко Л. Президентська комунікація та війна 2022 року. *Вчені записки Таврійського національного ун-ту імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 3. С. 1–6. doi: 10.32838/2710-4656/2022.3/01; Красняк О., Амонс С. Соціальні комунікації: особливості їх запровадження в період війни. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 48. doi: 10.32782/2524-0072/2023-48-35.

виключення: *Він зрадник, здав нас; Ворог у чаті, видаляй!*, коли агресивна поляризація та мовна ізоляція сприяють виникненню конфліктів.

Таку мову в дитячому середовищі застосовують не з метою знецінити війну, то є спроба використати важкі теми в більш безпечних чи жартівливих формах. Війна є частиною шкільного життя, і діти прагнуть осмислити цей контент, легко запам'ятовують метафори війни, що здаються їм сильними, сміливими. Це спосіб виразити стрес, адаптувати страх, додати контроль у світ, де його бракує. Школа не забороняє мову війни, а аналізує її, пропонує мовні альтернативи, формуючи екологічну мовну витримку. Освітній заклад повинен відігравати роль стабілізаційного простору мовної безпеки, підтримувати виважене, людяне, відповідальне мовлення, створювати умови для аналізу мови війни та переосмислення її впливу. Тут учні навчаються говорити про складні речі не через мову агресії, а через мову співпереживання та солідарності;

4) відсутність культури мовного зворотного зв'язку. Одним із малопомітних, але суттєвих викликів мовній екології у шкільному середовищі є відсутність культури фідбеку. Зворотна реакція є не просто оцінкою, а способом побудови безпечної, підтримувальної комунікації. Саме через неї учень дізнається, як його слова чи дії сприймають інші, а також навчається коригувати власне мовлення, розвивати рефлексію, емпатію й мовну відповідальність.

На жаль, у шкільній взаємодії зворотний зв'язок може зводитися до вердикту *погано / добре, правильно / неправильно* або бути взагалі відсутнім, заміненим мовчанням, іронією чи байдужістю. Це спричиняє небезпечні наслідки. Учень не розуміє, що саме було добре чи потребує покращення, не вчиться аналізувати помилки чи успіх. Відсутність конструктивного фідбеку породжує невпевненість чи зворотну агресію. Мовлення втрачає комунікативний сенс, перетворюється на монолог, а не на діалог. Наприклад, неконструктивний зворотний зв'язок: *Ти що, взагалі мене не слухав?; Це повна нісенітниця; Не верзи дурниць* та екологічна альтернатива: *Спробуй сформулювати ще раз, бо я не зовсім зрозумів; Думка цікава, але спробуй уточнити деталі; Твоя реакція просто емоційна; Дякую, це твоя думка. Можемо її обговорити.*

Та й від вчителів інколи бракує екологічного фідбеку. Для деякого у спадок від радянської школи залишився стиль, коли вчитель має бути контролером, а не партнером. У такій моделі від учня очікують правильну відповідь, а не власну думку, будь-яку відмінність сприймають як помилку, а не як потенціал до аналізу. Це знижує мотивацію, пригнічує ініціативу й демонструє мовну напругу в класі. Педагоги відчувають постійний стрес, перевантаження, у стані незмінного тиску (документи,

війна, нестача ресурсів) учитель вдається до шаблонних оцінок (*добре, не добре*). Він не має емоційного запасу для доброзичливого мовлення, бо сам перебуває в емоційному виснаженні. Дехто просто не має практики конструктивного коментування, не всі вчителі й навчені екологічним реакціям: конструктивно вказати на помилку, підтримати слабку відповідь, критикувати дію, а не особистість. Це педагогічна компетентність, що потребує розвитку.

У контексті екології мови зворотний зв'язок є інструментом мовної гігієни, бо він дає змогу уникати звичної агресії, вчить мовної етики, тобто не просто говорити, а чути й відповідати, підтримує культуру мовного мислення. Культура зворотного зв'язку повинна стати частиною мовної політики закладу освіти через приклад учителя, його рекомендації учням, дотримання правил спілкування. Лише тоді контакти у школі не будуть односпрямованими і втіляться у просторі живої, добросовісної комунікації, що відповідає принципам мовної екології.

Як бачимо, мовна екосистема школи не є замкненою, вона вибудовується не лише завдяки внутрішнім правилам спілкування, стилю педагогів чи мовній культурі учнів, а й перебуває в постійній взаємодії з ширшим інформаційним, соціальним і політичним полем. Саме тому турбота про мовну екологію має виходити за межі уроків й охоплювати всю систему спілкування як відповідь на виклики сучасного публічного мовлення. Школа здатна бути простором мовної рівноваги, діалогу та поваги, якщо вона визнає себе частиною великого соціального мовного контексту і вчить дітей не лише говорити, а й усвідомлювати, як і чому ми говоримо саме так.

4. Практики створення екологічного мовного середовища

Як сформувати екологічну мовну культуру у школі в умовах мовної перенасиченості чи відсутності фільтрів? Це надзвичайно складне завдання, для розв'язання якого, як ми передбачаємо, можна звернути увагу на два аспекти:

1) дотримання стандартів мовного етикету в закладі освіти.

У школі щодня відбуваються сотні мовних актів. Це спілкування на уроці та позаурочний час зі звертаннями, проханнями, репліками, коментарями, критикою тощо. Часто такі контакти видаються звичними, шаблонними, несуттєвими, однак саме в них окреслюється або руйнується екологія мови в освітньому просторі. Одним із ключових інструментів її збереження є дотримання основ мовного етикету не як формальності, а етичної норми, що гарантує рівновагу й безпеку. Мовний етикет у школі передбачає систему мовленнєвих дій, які демонструють повагу до

адресата, враховують ситуацію контакту, регулюють соціальні відносини в колективі, сприяють конструктивній взаємодії. У контексті екології мови етикет виконує функцію захисту мовного середовища від агресії, знецінення, приниження, байдужості. Він створює простір, де кожен має право на слово.

Стандарти мовного етикету окреслюють значну кількість правил. Форму звертання, що виражає повагу, використання імені або імені по батькові в офіційному / навчальному спілкуванні (*Пані Наталю, можна поставити Вам запитання?*) та уникнення фамільярності, анонімних звернень (*ти, а ну скажи*). Вживання ввічливих форм *будь ласка, перепрошую, дякую, дозвольте* не як декоративних кліше, а як основи партнерської взаємодії. Навіть коротке *Дякую за відповідь* закріплює позитивну атмосферу. Ці прості знаки сигналізують, що людину помічають, поважають, важливо, що вона сказала. Вагомим є етикетне слухання, коли учень говорить, а інші діти не перебивають, не коментують його слова. Учитель також слухає школяра до кінця й дає зворотний зв'язок не у формі оцінки, а у формі підтримки або підказки (*Ти добре почав відповідати, можеш додати приклад?; Дякую, що спробувала відповісти*).

Педагог повинен уміти правильно висловити критику, яка, у межах норм етикету, є не образою особи, а аналізом думки або дії (неекологічно: *Ти нічого не розумієш!*, екологічно: *Я маю іншу думку, поясню тобі чому...*). Учительські приклади формують у школярів звичку говорити саме про себе в певній ситуації (*Мені здається, що...*), а не засуджувати іншого (*Ти неправий*). Так само учасники освітнього процесу повинні уникати мовної агресії, насмішок, знецінення (неекологічно: *Та хто ти такий?; Мовчи, ти всім заважаєш*; екологічно: *Вислухаємо кожного й ухвалимо спільне рішення; Це важлива тема, навіть якщо думки різні*). Варто регулювати й емоційність контактів. Учні вчаться розпізнавати, коли їхнє мовлення стає занадто емоційним, різким, потенційно образливим. Вчитель дає приклади, як пом'якшити репліки без втрати змісту: *Скажи, будь ласка, про це по-іншому*. І вчитель, і здобувачі освіти поважають мовленнєві особливості однокласників. Учень має право на паузу перед відповіддю, помилку як частину навчання, свій стиль висловлення. Педагог не знецінює дитину через бідну лексику, хвилювання тощо. Мовний етикет акцентуємо і в цифрових контактах.

Тож стандарти мовного етикету у класі передбачають повагу, довіру, безпеку, підтримку. Дотримання цих норм щодня є складником мовної гігієни класу, яка запобігає конфліктам, знижує напругу, плекає навички цивілізованої комунікації, а в сукупності це підкріплює екологічне середовище школи;

2) інтеграція мовної екології у шкільні предмети. Мовну екологію не сприймаємо лише як питання лінгвістики, бо це комунікативна культура, що перетинає весь освітній процес незалежно від предмета. Розвиток мовця, здатного взаємодіяти етично, не може бути обмежене лише уроками державної (рідної) чи іноземної мови. Справді, на уроках мови аспекти екології реалізують вчителі через розгляд стилів мовлення з погляду етики та доречності, вправи на редагування текстів, створення власних текстів із фокусом на особливостях різних стилів і жанрів, рефлексію. На уроках іноземної мови не лише вивчають граматику й лексику, а й порівнюють мовні формули ввічливості в різних культурах, аналізують, як різними мовами висловлюють емоції, виробляють навички мовної толерантності в іншомовному середовищі.

Екологія мови має бути складником усіх шкільних дисциплін у різних навчальних ситуаціях. Наведемо приклади. На уроках історії та громадянської освіти впроваджувати дискусії без поляризації, коли учні вчаться висловлювати думку без приниження опонента, обговорювати історичні риторики, пропагандистські наративи та їхній вплив на суспільство, аналізувати політичні промови, декларації з позиції мовної відповідальності, створювати коментарі, есе, звернення з дотриманням етичного мовного фрейму. Варто практикувати дискусії, рольові ігри, під час яких учні вчаться аргументувати позицію, моделювати ситуації зі спробами знаходити мову порозуміння, аналізувати приклади мови ворожнечі, дискримінації, маніпуляцій з наступним формуванням альтернативних думок. На уроках акцентують поняття поваги, гідності, прав людей, толерантності, соціальної відповідальності, тобто цінностей, що безпосередньо втілюються в мові. Це природне середовище для розвитку екологічного мовця, практики, які виховують не лише мовну культуру, а й мовну етику, що лежить в основі демократичного суспільства.

На уроках мистецтва, музичного мистецтва екологія мови виявляється через мову естетичної рефлексії: як оцінювати твір, не ображаючи автора чи виконавця, розвивати навички толерантного мовлення в діалозі про смаки, організовувати простір, де емоції передають словами з урахуванням почуттів іншого, а не через глузування чи іронію (неетично: *Мені не сподобалася ця картина*; екологічно: *Ця картина мене здивувала, я сприйняв її інакше*).

На математиці, інформатиці теж є місце для мовної екології. Маємо на увазі культуру подання висловлень: як учень ставить запитання та учитель пояснює, точність і ясність викладу, моделювання мовної атмосфери у роботі. Наприклад, учитель, коментуючи неправильну відповідь, може

обрати різні варіанти: *Що це за нісенітниця?* або *Є помилка в задачі, спробуй подумати*.

Інтеграція мовної екології можлива й на уроках природничої галузі, таких як біологія, географія, хімія, фізика. Тут важливо звертати увагу на етичне формулювання гіпотез, запитань і висновків, уникнення категоричності або мови знецінення у вираженні наукових тверджень, розвиток культури наукової аргументації, де учень не просто має правильну відповідь, а вміє обґрунтувати її коректно, обговорення термінів, які в публічному просторі активно використовують, встановлення мовної відповідальності за точність викладу.

У курсах соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі інтеграція мовної екології теж актуальна, бо розглядають теми психоемоційного добробуту, спілкування, конфліктів, медіагігієни. Ці уроки є природним середовищем для аналізу шкідливих мовних звичок, окреслення навичок мовної обережності, розвитку вмінь вербально виражати підтримку, співпереживання, незгоду тощо.

На уроках технологій і трудового навчання учні виконують командну роботу, де важливо розвивати культуру інструкцій і прохань, уникати домінування у спілкуванні, навчати учнів реалізувати прохання тактовно. Фізична культура теж має потенціал для мовної екології. Саме під час спортивних занять учні проявляють мовні реакції у стресових ситуаціях, у командній взаємодії вчаться підтримувати один одного, регулювати власні емоції.

Можемо також говорити про мовну екологічну відповідальність і під час позакласних чи позашкільних заходів. Однак навіть на основі вже сказаного констатуємо: інтеграція мовної екології у шкільну сферу є не окремою темою, а наскрізною цінністю, що виявляється в кожному міжособистісному контакті, кожному звертанні, запитанні, оцінюванні чи поясненні. Це частина шкільної культури, яка викристалізовує мовну витримку, взаємоповагу і критичне мислення, необхідні для демократичного громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

Сучасна школа – це не лише простір опанування знань, а й середовище, де формується мовна поведінка, закладаються основи мовного мислення й етики спілкування. Усе, що звучить у школі, від інтонації педагога на уроці до реплік учнів на перерві, впливає на те, як дитина сприймає мовлення загалом: як знаряддя тиску чи спосіб порозуміння. Тому поняття мовної екології в освіті набуває особливої ваги, воно потребує не лише формального осмислення мови, а передусім змістової, емоційної, етичної якості мовлення.

Мовна культура закладу освіти не виникає стихійно. Вона складається з багатьох взаємопов'язаних чинників: стилю спілкування між учителями та учнями, правил мовної взаємодії, атмосфери в колективі, а також прикладу, який демонструє педагог. Якщо мовлення педагога у школі знеособлене, агресивне чи емоційно відсторонене, учні мимоволі засвоюють таку модель. Навпаки, коли в освітньому просторі вкорінена мова діалогу, поваги та щирості, то діти теж набувають рис відповідального мовця.

Проте на мовне середовище школи впливають і чинники ззовні. Публічний дискурс, медійні наративи, соціальні мережі пропонують інші мовні сценарії, що інколи є ефектні, але агресивні або поляризовані. Учні приносять їх у клас, відтворюють риторичку змагання, іронії, виключення, що спричиняє напругу, і школа змушена не лише навчати, а й виправляти стереотипи, які дитина вже засвоїла. У таких умовах роль учителя як мовного посередника зростає, він має бути не лише джерелом знань, а й прикладом витримки, доброзичливості, такту.

У відповідь на ці виклики освітній процес потребує нових практик, що сприятимуть створенню безпечного мовного простору. Екологія мови не може бути лише декларацією. Вона має реалізовуватися у конкретних педагогічних діях: через формулювання запитань, стиль фідбеку, вибір мовних прикладів на уроках, способи оцінювання, регулювання міжособистісних контактів. Варто навчати дітей помічати, як звучать їхні слова, вчити переосмислювати висловлене, створювати умови, де будь-яка репліка є запрошенням до діалогу.

Екологія мови в освіті – це не окрема тема, а принцип, що має перетинати всю систему шкільного життя. Коли учень знаходиться у просторі, де мова має значення й силу, він виростає не лише мовно грамотним, а й мовно свідомим. Саме такі особистості вибудовують мовно зріле суспільство.

АНОТАЦІЯ

У межах дослідження поданий аналіз екосистеми мови з позиції формування екологічного мовця в умовах сучасного освітнього середовища. Розглянуте поняття мовної екосистеми закладу освіти як множинної структури, що охоплює мову викладання і позаурочного спілкування, мовну політику школи, стиль мовлення педагогів, мовні практики учнів і впливи позашкільного мовного середовища. Виокремлені ознаки екологічного мовця, поміж яких: вміння вести ненасильницький діалог, мовна обачність, повага до різноманіття форм мовлення, емоційна чутливість, здатність до саморефлексії, усвідомлення ролі мови як елемента національної ідентичності. Окрему увагу приділили зовнішнім викликам, які впливають на мовну екосистему школи: мова масової культури,

соціальних мереж, політичного і воєнного дискурсу, а також поширеність агресивних моделей зворотного зв'язку. У статті запропоновані практичні підходи до створення екологічного мовного середовища в закладах освіти: дотримання стандартів мовного етикету, інтеграція принципів екології мови у предмети різних освітніх галузей.

Література

1. Білоконенко Л. Президентська комунікація та війна 2022 року. *Вчені записки Таврійського національного ун-ту імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 3. С. 1–6. doi: 10.32838/2710-4656/2022.3/01.
2. Богуславська Л., Рагіна Ж., Репетун А. Лінгвоекотологія мови медичної освіти як один із факторів становлення ідентичності іноземного фахівця медичної галузі. *Grail of Science*. 2023. № 27 (травень). С. 462–464. doi: 10.36074/grail-of-science.12.05.2023.074.
3. Вітюк В. Невербальна комунікація у майбутній професійній діяльності вчителя нової української школи. *Acta Paedagogica Volyniensis*. 2024. № 5. С. 34–38. doi: 10.32782/apv/2024.5.5.
4. Голуб Н. Б. Учитель і учні як творці й учасники педагогічного спілкування. *Педагогічні науки*. 2007. № 46. С. 64–69.
5. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#top>.
6. Зикун Н. Зміни в екосистемі української мови: покоління війни (2014–2024). *Українська мова та культура в сучасному гуманітарному часопросторі: аспекти міжмовної комунікації та формування комунікативної компетентності сучасного фахівця* : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 21 лютого 2024 р. Ломжа-Ірпінь, 2024. С. 46–51.
7. Киселюк Н. Екологічні та емоційні аспекти етичних норм комунікації в англомовному дискурсі. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Філологія*. 2019. Вип. 5. С. 32–34. doi: 10.25264/2519-2558-2019-5(73)-32-34.
8. Киселюк Н., Яновець А. Аналіз комунікації крізь призму емотивної еколінгвістики (на матеріалі сучасного англомовного дискурсу). *Актуальні питання гуманітарних наук: зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного ун-ту імені Івана Франка*. 2023. Вип. 60. Т. 5. С. 23–28. doi: 10.24919/2308-4863/60-5-5.
9. Ключко С. Синергетичне підґрунтя методології еколінгвістики як нової парадигми дослідження мови. *Нова філологія*. 2018. № 73. С. 71–75. doi: 10.26661/2414-1135/2018-73-11.

10. Ключник Р. Соціально-політичний дискурс у контексті викладання англійської мови. *Alfred Nobel University Journal of Pedagogy and Psychology*. 2021. № 2. С. 201–211. doi: 10.32342/2522-4115-2021-2-22-23.
11. Концепція «Нова українська школа». *Портал НУШ*. 2016, 27 жовтня. 35 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
12. Корольов І. Природні й соціальні домінанти еколінгвістичного модулю. *Нова філологія*. 2023. № 91. С. 48–55. doi: 10.26661/2414-1135-2023-91-6.
13. Красняк О., Амонс С. Соціальні комунікації: особливості їх запровадження в період війни. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 48. doi: 10.32782/2524-0072/2023-48-35.
14. Кучерук О., Магдич Т. Громадянська компетентність у методиці навчання української мови учнів старших класів. Житомир: ПП «Рута», 2022. 148 с.
15. Леонтєва І. Концептуальні засади екосистеми сучасної педагогічної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2023. № 39(1). С. 19–24. doi: 10.28925/2311–2409.2023.393.
16. Лисиченко Л., Богданова І., Промська А. Екологія мови – запорука сталого розвитку українського суспільства. *Техногенно-екологічна безпека*. Харків: НУЦЗ України, 2020. Вип. 8 (2). С. 55– 59. doi: 10.5281/zenodo.4300771.
17. Лукацька Я. Аналіз поняття «соціальна компетентність особистості» в українських та зарубіжних наукових працях. *Alfred Nobel University Journal of Pedagogy and Psychology*. 2021. № 1. С. 49–55. doi: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-6.
18. Магдич Т. Формування мовної особистості учнів ліцею як громадян з розвиненою національномовною свідомістю як лінгводидактична проблема. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного ун-ту. Педагогічні науки*. 2020. № 1. С. 164–175. doi: 10.31494/2412-9208-2020-1-1-164-175.
19. Поліщук Г. Булінг як сучасна соціально-педагогічна проблема: причини виникнення і шляхи подолання. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Вип. 8 (164). С. 91– 95.
20. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо забезпечення створення українськомовного освітнього середовища в закладах освіти». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44959>.
21. Пустовіт Н., Колонькова О., Пруцакова О., Тарасюк Г., Солобай Ю. Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи: монографія. Харків: Мадрид, 2016. 154 с.

22. Стежко Ю. Лінгвоекотологія конструцій публіцистичних текстів (аналіз наративних практик). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. №36 (75), ч. 1(2). С. 318–324. doi: 10.32782/2710-4656/2025.1.2/51.

23. Цвид-Гром О., Зелінська В. Лінгвоекотологічний підхід в освітньому процесі в умовах сучасних викликів. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2025. № 212. С. 254–259. doi: 10.32782/2522-4077-2025-212-38.

24. Haugen E.I. *The Ecology of Language*. Stanford, California: Stanford University Press, 1972. P. 325, 327.

Information about the author:

Bilokonenko Liudmyla Anatoliivna,

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Language,
Kryvyi Rih State Pedagogical University
54, Gagarin ave., Kryvyi Rih, 50086, Ukraine